

סדר שני לבני פקיעין

ניסיונות לחידוש היישוב היהודי בפקיעין

חכם יוסף תומא בן ה־104 נשוא ברכה ב"סדר שני לבני קהילת פקיעין", תשכ"ג (באדיבות אילן תומא שכטר, פקיעין)

פסק מעולם. יהודי פקיעין, שהתפרנסו על אדמתם, היו עבור בן־צבי שריד חי אחרון לתופעה שכמעט נכחדה, "שיירי היישוב החקלאי היהודי אשר נשארו מימי־קדם, בודדים וגלמודים כמו החרוב הקדמון אשר בצילו יחסו", והוא ראה בשימור הקהילה ערך רעיוני וסמלי למפעל ההתיישבות הציוני. הוא גייס כסף לרכישת אדמות עבור אנשי פקיעין ופעל רבות להגשמת מטרה זו, אולם הרכישה נכשלה מסיבות מגוונות.

הסכסוך היהודי־ערבי הוא שהכריע לבסוף את יהודי פקיעין. הדרוזים, שהיו הרוב בכפר, נטו להגן על היהודים בכפר, אולם בעקבות האיום מצד כנופיות בכפרים סמוכים פונו המשפחות היהודיות בידי הבריטים בחודש יולי 1938. יהודי פקיעין עברו להתגורר בחיפה, בחדרה ובמושבה מגדל. בן־צבי הבטיח שיעשה ככל יכולתו לסייע להם לשוב לכפרם, אולם גזרות הבריטים מנעו רכישת קרקע למען הקהילה. בנסיבות אלו בחרו רוב המפונים לנסות להתבסס מחוץ לכפר. ב־1940 החליט יוסף זינאתי לחזור לכפר עם משפחתו, אולם שאר יהודי פקיעין העדיפו שלא לחזור למציאות שבקושי אפשרה את קיומם. כך חדלה להתקיים קהילת המוסתערבים האחרונה בארץ ישראל.

לאחר קום המדינה התאמץ בן־צבי לתקן את המצב. בעזרת יוסף נחמני, ראש "משרד הגליל" של קק"ל, בוצע מבצע מורכב של רכישת אדמות. ב־1955 הוקם מושב עובדים סמוך לפקיעין ששמו

קהילת יהודי פקיעין שבגליל הייתה הקהילה ה"מוסתערבית" האחרונה ששרדה בארץ ישראל. אנשיה התפרנסו מחקלאות, דיברו ערבית ודמו בחזותם לשאר תושבי הכפר, אך שמרו באדיקות על דתם ועל המסורת שעברה מדור לדור וגרסה כי אבותיהם היו ממשפחות הכוהנים ששירתו בבית־המקדש וקהילתם קיימת מאז והיא "מעולם לא הלכה בגולה". קשה להוכיח מסורת זו, אך אין ספק שבפקיעין התקיימו יישוב יהודי קדום ורצף התיישבות יהודית לפחות מאז תחילת המאה ה־16.

סוף הקהילה ש"לא הלכה בגולה"

בתחילת המאה ה־19 מנו יהודי פקיעין כ־300 נפש, אולם בהמשך חלה הרעה מתמדת במצבם. הם חיו בשלום עם שאר תושבי הכפר – דרוזים, נוצרים ומעט מוסלמים, אולם עול המסים לשלטון העות'מאני אילצם למכור נתח נכבד מאדמתם והפך אותם לעניים מרודים. כשיצחק בן־צבי הגיע לפקיעין ב־1922 בראש משלחת מטעם הוועד הלאומי, נותרו בכפר 16 משפחות יהודיות בלבד. הביקור קשר את בן־צבי בעבותות אהבה ומחויבות לקהילה, ועד מהרה הפך לפטרונה. בן־צבי חקר את ההיסטוריה של קהילת פקיעין ושל שאר קהילות המוסתערבים, ומחקריו פורסמו בספרו "שאר ישוב". הוא ראה במוסתערבים עדות לקשר בין העם לארץ, קשר שלטענתו לא

חותם קהילת פקיעין,
המאה ה־19
(באדיבות אילן תומא שכטר)

"מי ייתן ויעלה בידנו לשוב במהרה לכפר מולדתנו [...] ונוכל להקביל את פניך בבתנו הבנויים מחדש וראינו [...] בהתגשמות חלומך-חלומנו".

יום־טוב קיים לאחר מכן שיחות עם המשתתפים, והתברר כי בני משפחת תומא, שישבו באותה עת בחדרה והתבססו יפה, מוכנים לשוב לפקיעין. מצבם הכלכלי בחדרה היה טוב (בין היתר היו בבעלותם מוסך ובית ספר לנהיגה), ועם זאת הם היו נכונים למכור את הנכסים שבעלותם בחדרה ולחזור לפקיעין. יום־טוב שיתף את בן־צבי בבשרות הטובות, וב־18 באפריל 1968 ביקש בן־צבי למסור ליום־טוב "ולכל אלה אשר נותנים את ידם להחזרת עטרתה היהודית של פקיעין העתיקה ליושנה ברכות ואיחולים". יום־טוב ביקש לדעת על גורם רשמי שיוכל לסייע מעתה לתכנית, וראש לשכת הנשיא הבטיח כי "בימים הקרובים" הוא יספק תשובה לכך. אולם תשובתו לא הגיעה – ב־23 באפריל בן־צבי נפטר. עד היום גורסים יהודי פקיעין שמותו של בן־צבי, ה"פטרון" שאמור היה לקדם את חזרתם, הוא ששיבש את תכניתם לחזור לכפר.

ב־1967 סיים יום־טוב את תפקידו, בלי שהצליח לחדש את יישוב היהודים בכפרי הערבים בגליל. נכשל גם ניסיונו להקים בבית משפחת זינאתי פקיעין חדר זיכרון ליצחק בן־צבי "ולטיפוח תודעת רציפות ההתיישבות היהודית בכפר ובגליל". רחל ינאית ניסתה להקים ב־1977 ישיבת הסדר בפקיעין, גייסה ליוזמה את הרב משה צבי נריה ואף תרמה מכספה לרכישת בתים בכפר, אולם גם ניסיון זה נכשל. בעשור הקודם התגוררו כמה משפחות יהודיות בבתי שרכשו המוסדות הלאומיים בשנות ה־80, אך ב־2007 עזבו, וכיום רוב הבתים שנרכשו נטושים או נעולים. בית הכנסת, ששֶׁלֶט בחזיתו מעיד על סיועו של בן־צבי בשיפוץ, פתוח למבקרים מזדמנים. אילן תומא שכטר חזר ב־1998 לגור בבית המשפחה, שבו הוא חי כיום. בביתה של מרגלית זינאתי ובבית הצמוד ("בית רחל" שרכשה רחל ינאית) פועל מיזם תיירות שמגולל את סיפורן של משפחת זינאתי וקהילת יהודי פקיעין. הממשלה אישרה בעת האחרונה תקציב לשימור ושקום המתחם כאתר מורשת לאומית, בהובלת יד בן־צבי.

ארכיון יום־טוב הועבר לאחרונה מקיבוץ דליה לארכיון יד בן־צבי בסיוע ד"ר נירית שלר־כלופא, ד"ר לביא שי ומתנדבים בראשות שבתאי פנצ'בסקי.

יצחק בן־צבי, רחל ינאית ויוסף נחמני מקק"ל בפקיעין (ארכיון יד בן־צבי)

"פקיעין החדשה", וחלק מאדמותיו נרכשו תמורת אדמות של יהודי הכפר פקיעין. המושב התעתד להתבסס על תריסר משפחות מיהודי פקיעין המקוריים, שבן־צבי עמד איתן בקשר. שאיפתו הייתה שגם בכפר העתיק עצמו ישבו יהודים, ושהאזור היהודי סביב בית הכנסת העתיק יחודש וישמש מרכז גם לתושבי פקיעין החדשה. אולם הניסיון נכשל: מבין כ־40 משפחות שהתיישבו בפקיעין החדשה, משפחה אחת בלבד הייתה מבני פקיעין המקוריים. יתר יוצאי פקיעין סירבו להצטרף. לאחר תקופה קשה שבה הכו שורשים במקומות אחרים והתבססו בעבודות חדשות, הם התקשו שוב לעקור ממקומם ולחזור לעבודת האדמה. זאת ועוד, אחדים מהם ביקשו לשוב אל הכפר עצמו ולא למושב החדש, והתאכזבו מכך שמאמציו של בן־צבי לא הופנו לחידוש היישוב בכפר עצמו – שבו נותרו רק יוסף זינאתי ומשפחתו.

"סדר שני של בני קהילת פקיעין"

למאמצי ההחייה של היישוב היהודי בכפר פקיעין הצטרף האדריכל שמחה יום־טוב, שהגה תכנית לשילוב התיישבות יהודית חדשה בכפרי הגליל, ובראשם כפר יאסיף, שפרעם ופקיעין. הוא פנה במכתב לבן־צבי במטרה "להמשיך ולקיים את רציפות היישוב החקלאי היהודי". בפקיעין היו אז כ־20 בתים בבעלות יהודית וכן אדמות חקלאיות ומבני ציבור: בית הספר היהודי, מקווה ובית הכנסת העתיק. ב־1968 מונה יום־טוב לתפקיד "יועץ משרד הפנים לתכנון כפרי המיעוטים". הוא התמקד בפקיעין והשיג תמיכה לשיקום ואכלוס הרובע היהודי בכפר מרשויות מקומיות, אזרחיות וממשלתיות, וכן הוקם "הוועד הציבורי לחידוש קהילת פקיעין ופיתוחה". יום־טוב ריאיון את יוצאי פקיעין וניסה לאתר עבורם מקומות עבודה עם שובם העתידי לכפר.

גולת הכותרת של המאמצים הייתה כינוס קהילת יהודי פקיעין בבית הכנסת העתיק בכפר – צעד שנועד לסמל את ראשית שיבתם לכפר, ולעורר הד תקשורת וציבורי שייסע לגיוס תמיכה במהלך. הכינוס התקיים בחול המועד פסח, ב־9 באפריל 1968, ונחגג בו באופן סמלי ליל הסדר תחת הכותרת "סדר שני של בני קהילת פקיעין". כ־70 איש השתתפו באירוע, רובם בני קהילת פקיעין וצאצאיהם. אורחים נוספים היו ראש המועצה המקומית ונכבדים דרוזים מהכפר, ראשי המועצות האזוריות השכנות, וכן תושבים מפקיעין החדשה. את המעמד המרגש ניהל זקן יהודי פקיעין, חכם יוסף תומא בן ה־104. בן־צבי סבל ממחלת הסרטן והיה מרותק למיטתו, וחכם תומא הישיש נשא בכינוס תפילה להחלמתו. העיתונות בארץ סיקרה בהרחבה את האירוע ואת התכנית להשבת יהודי הכפר. במכתב לסיכום האירוע, כתב יום־טוב בשמו של חכם תומא לבן־צבי:

לעיון נוסף

1. ר' אלפר, אנשי פקיעין, תל אביב תשכ"א.
2. א' בן־דרור, "שומר החומות האחרון של הכפר העיברי הראשון": יצחק בן־צבי ויהודי פקיעין", קתדרה, 147 (ניסן תשע"ג), עמ' 115-149.
3. י' בן־צבי, שאר ישוב, ירושלים תשכ"ז.